

Studie – varia (Studies – Varia)

Morálka péče – vznik, ohlasy a pokračování z pohledu psychologie morálky

Alena Pikhartová

Je jen málo knih a autorů, kteří svým působením zasáhnou velmi široké spektrum vědních oborů. Když Carol Gilliganová vydala v roce 1982 knihu *In a Different Voice*, odstartovala tím vlnu bouřlivých reakcí, přičemž zdaleka ne všechny byly pozitivní. Následovaly diskuse v oblasti (nejen) psychologie morálky trvající desítky let. Po více jak třiceti letech patří Gilliganové kniha mezi základní literaturu humanitních oborů. Poučit se při tom můžeme jak z jejích předností, tak i z chyb a nedostatků. Morálka péče,¹ jak Gilliganová svůj koncept pojmenovala, obhájila své místo mezi ostatními teoriemi. Pokračovatele má i dnes, v současnosti je respektovanou a všeobecně uznávanou teorií.

Ačkoli Gilliganová coby průkopnice a zakladatelka morálky péče musela čelit mnohým výtkám, nelze jí upřít, jak inspirativní byla a stále je pro psychologii, sociologii, filozofii, gender studies a nakonec i pro politiku. Cílem tohoto příspěvku je připomenout, za jakých okolností Gilliganová svou teorii vytvářela, co jí bylo vytýkáno, jakým směrem se ubírala, jak inspirovala další výzkum a jakou podobu má její pokračování. Všeobecnou znalost morálky péče bych tak ráda rozšířila o kontext jejího vzniku a přispěla tím k hlubšímu porozumění této teorii. Druhotným cílem je pak zprostředkovat ukázkou konfrontace různých názorů na tutéž věc (v tomto případě na dílo Gilliganové). Vedle ostré kritiky a odmítání je zde i nadšení, vzrušení z objevování, kreativní a otevřený přístup k jiným názorům a zrod nového filozofického proudu.

1. Východiska a primární inspirace teorie Gilliganové

Gilliganové teorie morálního vývoje² je na svém počátku částečně formulována jako protiklad, nebo spíše doplnění stávajících teorií, konkrétně Piagetovy³ a Kohlbergovy.⁴ Gilliganová byla původně Kohlbergovou spolupracovnicí. Pracovala s ženami a předkládala jim Kohlbergova dilemata. Při tom si všimla, že jistá oblast morálky nebyla Kohlbergem vůbec zachycena. Nedostatků, které Gilliganová spatřovala v práci svých předchůdců, ji vedly k formulování vlastní teorie morálního vývoje. Tuto „jinou“ morálku Gilliganová nazvala morálkou péče a původně

1 Termín „morálka péče“ zde užívám z toho důvodu, že jde o analýzu z hlediska psychologie morálního vývoje a psychologie morálky obecně. „Etika péče“ se užívá spíše v souvislosti s filozofickým pohledem.

2 Srov. Carol GILLIGAN, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, 1982, s. 5–23.

3 Srov. Jean PIAGET, *The Child's Conception of the World*, Totowa: Rowman & Littlefield Publishers, 1929, s. 1–397; dále srov. Jean PIAGET, *The Moral Judgment of the Child*, Glencoe: The Free Press, 1948, s. 1–417.

4 Srov. Lawrence KOHLBERG, The development of modes of moral thinking and choice in the years ten to sixteen. Dissertation, in *Moral Development: A compendium. Volume 3: Kohlberg's original study of moral development*, ed. Bill PUKA, New York: Garland Pub, 1994, s. 1–499.

ji považovala za vlastní „pouze“ ženám,⁵ později „spíše“ ženám.⁶

Pro lepší orientaci v teoriích je dobré si ujasnit, jakou terminologii (nejen) Gilliganová užívá. Piagetovu a Kohlbergovu teorii morálky označuje za mužskou, dominující, či dokonce patriarchální. Jde podle ní o morálku spravedlnosti, která pracuje v logice rovnosti a vzájemnosti. Užívá také termín „morální orientace“, v tomto případě orientace na spravedlnost. Morální orientace na spravedlnost je podle Gilliganové více kontextově nezávislá a uvažování v jejím rámci je více abstraktní a hypotetické. „Druhou“ či „jinou“ nebo „novou“ morálkou Gilliganová myslí ženskou morálku, kterou pojmenovává jako morálku péče. Její logikou je logika mezilidských vztahů. Někdy používá také označení orientace na péči. Morální orientace na péči je podle Gilliganové více kontextově závislá, vycházející z reálné situace.

2. Morálka péče dle Gilliganové

Definici morálky péče staví Gilliganová na protikladu k morálce spravedlnosti. Pro lepší názornost zde uvedeme následující příklad. Dvě děti si chtějí hrát, každé však na něco jiného – jeden na sousedy, druhý na piráty. Nabízí se prostřídání těchto her, což je řešení v rovině spravedlnosti a rovnosti (*fair solution*), přičemž hra každého jednotlivce zůstane neporušena. Druhým řešením je transformace obou her a vznik hry nové, tedy např. hra na piráty, kteří bydlí v sousedství (*inclusive solution*). V tomto řešení nejenže každé dítě vstupuje do imaginárního světa toho druhého, ale zároveň mění tento svět svou přítomností: „*Zatímco spravedlivé řešení chrání identitu a zaručuje rovnost v kontextu vztahů, inkluzivní řešení mění identitu skrze zkušenost vztahu*“.⁷

Podle Gilliganové⁸ ženský způsob přemýšlení o problému vidí dilemma jako příběh lidských vztahů. Kritériem je jejich zachování a k tomuto cíli je řešení příběhu vedeno. V této logice není podstatné, zda někdo má nebo nemá na něco právo, nýbrž zásadní jsou vztahy a důsledky jednání pro vztahy. Chápání morálky pramení z uznání vztahu, z víry v komunikaci, která je způsobem řešení konfliktů. Gilliganová⁹ vyzývá k posunu paradigmatu. Nejde podle ní pouze o problematiku morálky, ale o změnu chápání konceptu celého světa. Naše pozornost by měla být přesměrována a zaměřena na, pro člověka typickou, touhu po vztahu, potěšení ze spojení a schopnost vytvořit přetrvávající vztahy.

3. Zrod nové metodologie a nového pojetí self

Spolu s novým paradigmatem přichází Gilliganová¹⁰ také s novou metodologií výzkumu morálky. Po zkušenosti s reakcí žen na Kohlbergova předem připravená dilemata se autorka začala zabývat o to, co sami respondenti, resp. respondentky prožívají jako morálně dilematické. Takovým skutečně žitým dilematem bylo zvažování interrupce těhotných žen, které kontaktovaly lékařskou kliniku. Na základě dat z rozhovorů s nimi (celkem dvacet devět těhotných žen) formulovala Gilliganová koncepci morálky péče. Postupy zkoumání reálně žitých dilemat později propracovala Gilliganové následovníci.¹¹

5 Srov. Carol GILLIGAN, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, 1982, s. 105.

6 Srov. Carol GILLIGAN, Mapping the moral domain: New images of self in relationship, *Cross Currents* 1/1989, s. 54; dále srov. Carol GILLIGAN – Jane ATTANUCCI, Two moral orientations: Gender differences and similarities, *Merrill-Palmer Quarterly* 3/1988, s. 232.

7 Carol GILLIGAN, Mapping the moral domain: New images of self in relationship, *Cross Currents* 1/1989, s. 56.

8 Srov. Carol GILLIGAN, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, 1982, s. 28.

9 Srov. Carol GILLIGAN, Hearing the difference: Theorizing connection, *Hypatia* 2/1995, s. 121–122.

10 Srov. Carol GILLIGAN, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, 1982, s. 24–64.

11 Srov. Nona Plessner LYONS, Two perspectives: On self, relationships and morality, *Harvard Educational Review* 2/1983, s. 143–145;

Vedle odlišné tvorby úsudku si badatelé¹² všimli také různého pojetí vlastního já – self. Respondent se může vnímat jako oddělený od ostatních (*separate/objective self*) nebo propojený s ostatními (*connected self*). V tomto dichotomním přemýšlení pokračuje Lyonsová,¹³ když rozlišuje dva způsoby vnímání mezilidských vztahů a vztahování se k druhým: 1) vzájemnost (*reciprocity*); 2) citlivost/odezva (*response*). Vzájemnost je otázkou morálky spravedlnosti a citlivost/odezva otázkou morálky péče. Rozdíl mezi citlivostí/odezvou (*response*) a vzájemností (*reciprocity*) spočívá v zaměření se na potřeby druhého.

Existence dvou konceptů self (odděleného od ostatních a propojeného s ostatními) byla prokázána např. ve výzkumu Pratta a jeho spolupracovníků.¹⁴ Ukázalo se, že ti, kteří sami sebe vnímají jako oddělené od ostatních, se vnímají více individualisticky, mají méně sofistikovaný self-koncept a méně komplexní představy o osobních vztazích. V případě vnímání self jako propojeného s ostatními tomu bylo naopak.

4. Cesta k etice péče

Etika péče je dnes filozofický proud rozvíjející se teprve několik desítek let. Nutno podotknout, že nenáleží pouze k feministickému hnutí. Podnět k jejímu rozvoji dala právě kniha Carol Gilliganové *In a Different Voice*. Význam tohoto díla pro morální teorii nespočívá podle Heldové¹⁵ v definování, jak muži a ženy uvažují o morálních otázkách, nýbrž v nastínění alternativy perspektiv, jejichž prostřednictvím lze interpretovat morální problémy. Perspektiva spravedlnosti zdůrazňuje univerzální morální principy, uvažuje, jak tyto principy aplikovat na konkrétní případy, a upřednostňuje racionální přístup. Perspektiva péče se více soustřeďuje na potřeby lidí, hledá, jak udržovat či zlepšovat skutečné vztahy mezi lidmi. Ve vytváření morálních úsudků klade do popředí citlivost vůči situaci.

Pochopit a docenit etiku péče můžeme, až když se seznámíme s jejím specifickým jazykem. Pojmy jako péče (*care*), zájem (*attention*), vcítění (*empathy*), odezva či citlivost (*response*), vzájemnost (*reciprocity*) a vnímání (*receptivity*) mají v rámci etiky péče speciální význam. Pečování (*caring*) je chápáno jako morální způsob života. Řada pojmů a termínů je užívána jak v etice péče, tak v etice spravedlnosti. V rámci etiky péče však nesou jiný význam (např. vzájemnost nebo závislost). Vzájemnost (*reciprocity*) je kupříkladu chápána tak, že v určité situaci jsem tím, kdo pečuje, a v jiné budu naopak já tím, kdo péči přijímá.¹⁶

Jedním ze základních stavebních kamenů tohoto, nejen filozofického, proudu je propojenost s druhými (*connection*). Propojenost s druhými souvisí se závislostí (*dependency*), kterou ale můžeme vnímat dvěma způsoby. Za prvé může jít o protiklad nezávislosti, za druhé může být chápána jako protiklad izolace. Ideologie nezávislosti jedince pak může snadno zastínit pozitivní zkušenost propojenosti, kterou lze zakusit skrze závislost (*dependency*). Pro člověka je typické, že zažívá závislost na druhých po dlouhou dobu svého života (dětství a dospívání). Naši závislost či propojenost s ostatními bychom měli přijmout a chápat ji ve smyslu ne-izolovanosti. To, že jsme

dále srov. Eva E. SKOE – James E. MARCIA, A measure of care-based morality and its relation to ego identity, *Merrill-Palmer Quarterly* 2/1991, s. 291–296.

12 Srov. Carol GILLIGAN, Mapping the moral domain: New images of self in relationship, *Cross Currents* 1/1989, s. 53–54; dále srov. Nona Plessner LYONS, Two perspectives: On self, relationships and morality, *Harvard Educational Review* 2/1983, s. 140–141.

13 Srov. Nona Plessner LYONS, Two perspectives: On self, relationships and morality, s. 135–137.

14 Srov. Michael PRATT – Mark PANCER – Bruce HUNSBERGER – Judy MANCHESTER, Reasoning about the self and relationships in maturity: An integrative complexity analysis of individual differences, *Journal Of Personality And Social Psychology* 3/1990, s. 579–580.

15 Srov. Virginia HELD, *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*, New York: Oxford University Press, 2006, s. 15–16.

16 Srov. Nel NODDINGS, The language of care ethics, *Knowledge Quest* 5/2012, s. 53–54.

na ostatních závislí, znamená, že jsme s nimi propojeni a jsme tak uchráněni před izolací.¹⁷ Být závislý v tomto smyslu neznamena být bezmocný, bez kontroly, nýbrž možnost mít nějaký vliv – dopad na ostatní. Závislost nemusí být chápána jako „vězeňská koule na noze“. Závislost v pozitivním slova smyslu může vyjadřovat, že se můžeme spolehnout na to, že od druhých dostaneme pochopení, lásku a komfort.¹⁸

Pokud však chápeme závislost ve smyslu tradičním, do jisté míry negativním, kdy nám vazba na druhé brání osobnímu sebezvoji, individuaci a oddělení se od významných druhých (*detachment*), pak uvažujeme v tradičním pojetí, kdy vazbou na druhé přicházíme o vlastní autonomii. Příkladem toho je období adolescence, kdy se adolescent má z této vazby (zejména na rodiče) vymanit a nabýt vlastní autonomii. Pokud ale budeme závislost na druhých chápat jinak, tedy nově jako protiklad izolace, pak můžeme získat i nový pohled na autonomii. Vlastní autonomie může být nabyta, ale zároveň může být uskutečněna v rámci propojenosti a provázanosti s ostatními. Autonomie může být dosaženo, aniž by tím byly narušeny vztahy. Podle Gilliganové¹⁹ je tou správnou cestou, a to nejen pro adolescenta, dialog. Bez komunikace, ochoty hovořit a riskovat nesouhlas není možné žít uspokojivě s ostatními. Úkolem je zůstat zodpovědný vůči sobě i druhým, nalézt takovou cestu, kdy jedinec nebude sobecky vydělovat ostatní a zároveň nebude ani obětavě vydělovat sebe sama.

Ačkoli pojímám jako péče, komunikace či provázanost dobře rozumíme na teoretické rovině, v našich životech pro nás často bývá těžké balancovat mezi prosazováním sebe sama a vycházením vstříc, starostlivostí a dopříváním prostoru pro vlastní samostatnost, sdílením a udržením vlastního soukromí (tedy chráněním se před potenciálním zraněním). Lze říci, že jde o umění mezilidských vztahů, v němž se můžeme trénovat, pokud ovšem budeme ochotni naši zkušenost správně reflektovat.

5. Kritika a diskuse Gilliganové práce

Gilliganové dílo *In a Different Voice* rozpoutalo velkou diskusi nejen v oblasti psychologie morálky. Ne všechny reakce na její práci lze považovat za čistou kritiku, někdy se jedná o rozšíření její teorie, pozměnění či reinterpretování. Gilliganová sama na některé kritiky reagovala a některé nedostatky odstranila ve svých dalších výzkumech, které vedla ona sama, nebo její spolupracovníci (např. propracování kódovacího schématu,²⁰ zahrnutí mužů do výzkumu²¹). Kritika a diskuse vedla výzkum několika dalšími proudy:

- prověřování existence dvou morálek – spravedlnosti a péče neboli dvou morálních orientací;
- ověřování, zda morálka péče je skutečně kontextově závislá, jak Gilliganová tvrdí, zatímco morálka spravedlnosti je více schopna abstrahovat od kontextu;
- ověřování mužsko–ženského rozdělení morálky, tj. mužská morálka je morálkou spravedlnosti, zatímco typicky ženská morálka je morálkou péče.

17 Srov. Eva Feder KITTAY, The ethics of care, dependence and disability, *Ratio Juris* 1/2011, s. 49–58.

18 Srov. Carol GILLIGAN, Mapping the moral domain: New images of self in relationship, *Cross Currents* 1/1989, s. 60.

19 Tamtéž, s. 62.

20 Srov. Nona Plessner LYONS, Two perspectives: On self, relationships and morality, *Harvard Educational Review* 2/1983, s. 143–145.

21 Srov. Carol GILLIGAN – Jane ATTANUCCI, Two moral orientations: Gender differences and similarities, *Merrill-Palmer Quarterly* 3/1988, s. 228.

5.1 Metodologické výtky vůči Gilliganové práci

Některé autory (např. Luria,²² Nails,²³ Vasudev²⁴) popudila práce Gilliganové²⁵ natolik, že sepsali kritiku jejího výzkumu primárně zaměřenou na metodologii. Další kritici spíše konfrontují svá vlastní zjištění se zjištěními Gilliganové. Kritika výzkumu, kterou považují za kritiku metodologie, je mířena na následující:

- jak a koho se Gilliganová dotazovala (tj. nereprezentativnost vzorku, interrupce jako specifický morální problém);
- jak data kategorizovala a jak je prezentuje (chybí kódovací schéma, interpretace, citace, teoretické spekulace a diskuse nejsou jasně odděleny);
- jak vyvozuje závěry z dat, jak je generalizuje (předpojatost, zaujatost až ideologie).

Turiel²⁶ jako metodologický problém Gilliganové výzkumu uvádí, že většina dat použitých k formulování úrovní usuzování v rovině morálky péče (*care reasoning*) byla získána z rozhovorů o interrupci. Interrupce je podle něho záležitost s velmi specifickými znaky a nelze úsudky o ní generalizovat na jiné morální záležitosti. Podle Smetanové²⁷ není dokonce ani samotné usuzování o interrupci zmapováno dostatečně důsledně. Smetanová rozšiřuje zkoumaný vzorek o ženy, které nikdy těhotné nebyly, a dospívá ke zjištění, že v usuzování žen v rámci tohoto tématu hraje roli jejich pojetí začátku života (početím nebo narozením dítěte). Jinými slovy Gilliganová zobecnila nezobecnitelné a opomenula důležité intervenující proměnné.

Nailsova²⁸ označila Gilliganové prvotní výzkum za sociálně vědecký sexismus (*social-scientific sexism*). Považuje Gilliganové obhajování žen a jejich specifické morálky za ideologii, která sice stojí ve službách utlačovaných (v tomto případě žen), ale je jen chabou oporou výzkumu. Podobně Colbyová a Damon považují rozdělení morálky na mužskou a ženskou spíše za ideologii, než za empiricky podložené vědecké tvrzení. Věda by podle nich neměla podporovat stereotypní vnímání mužů a žen.²⁹

Konkrétní výtky Nailsové³⁰ jsou kromě předpojatosti a zaujatosti směřovány k metodologii výzkumu, k prezentaci dat a způsobu vedení rozhovoru. Prezentace dat (tj. ukázky rozhovorů) by měla být jasně odlišena od výzkumníkovy interpretace dat, aby nedocházelo k matení čtenáře. Gilliganová chce podle ní vyvolat ve čtenáři určitý dojem a doložit svou teorii, kterou má ovšem vytvořenou dopředu. I Luriová Gilliganové vytýká styl psaní. Gilliganová podle ní neodděluje jasně teoretické spekulace a diskusi dat. Její prezentaci dat považuje za „*impresionistické shlukování příběhů Gilliganové respondentů*.“³¹ Naopak podle Colbyové a Damona je Gilliganové kniha

22 Srov. Zella LURIA, A methodological critique, *Sign* 2/1986, s. 316–321.

23 Srov. Debra NAILS, Social-scientific sexism: Gilligan's mismeasure of man, *Social Research* 3/1983, s. 643–664.

24 Srov. Jyotsna VASUDEV, Sex differences in morality and moral orientation: A discussion of the Gilligan and Attanucci study, *Merrill-Palmer Quarterly* 3/1988, s. 239–244.

25 Srov. Carol GILLIGAN, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, 1982, s. 1–184.

26 Srov. Elliot TURIEL, The development of morality, in *Handbook of Child Psychology*, ed. Richard. M. LERNER, Hoboken, N.J.: John Wiley, 2006, s. 808.

27 Srov. Judith G. SMETANA, Reasoning in the personal and moral domains: Adolescent and young adult women's decision-making regarding abortion. *Journal of Applied Developmental Psychology* 3/1981, s. 62.

28 Srov. Debra NAILS, Social-scientific sexism: Gilligan's mismeasure of man, *Social Research* 3/1983, s. 664.

29 Srov. Anne COLBY – William DAMON, Listening to a different voice: A review of Gilligan's *In a different voice*, in *Moral Development. A Compendium. Volume 6: Caring Voices and Women's Moral Frames: Gilligan's View*, ed. Bill PUKA, New York: Garland Pub, 1994, s. 282.

30 Srov. Debra NAILS, Social-scientific sexism: Gilligan's mismeasure of man, *Social Research* 3/1983, s. 645–646.

31 Zella LURIA, A methodological critique, *Sign* 2/1986, s. 318.

plná „vzrušujících nápadů“ a psaná „se silou a elegancí.“³² Luriová³³ se ovšem nejvíce zaměřuje na nedostatečné popsání vzorku (tj. věk, sociální třída, vzdělání a způsob výběru respondenta). Podle Vasudevové³⁴ je bez takových údajů o vzorku těžké interpretovat směřování výsledků výzkumu. Respondenty výzkumu byly buďto ženy zvažující interrupci, nebo studenti Harvardu, což je podle ní vysoce nereprezentativní vzorek. Současně není zcela jasné, kdo a jakou metodou byl dotazován. Víme jen, že Gilliganová uskutečnila několik studií zahrnujících ženy a v některých případech i muže, přičemž ženy byly vybrány podle specifického kritéria a byly jim předkládány k zodpovězení autorkou zvolené otázky a vedle toho i Kohlbergova dilemata (z tohoto důvodu mi není zcela jasné, zda Gilliganové vzorek zahrnoval dvacet čtyři nebo zda dvacet devět žen zvažujících interrupci – pozn. AP). Takové popsání metodologie výzkumu považuje Luriová³⁵ za zcela nedostačující. Se zobecňováním a interpretováním dat bychom měli nakládat podstatně opatrněji než Gilliganová. Vzorek dvaceti devíti žen zvažujících interrupci může dobře podat zprávu o procesu rozhodování, těžko ovšem můžeme z takto získaných dat vyvodit, že ženy a muži přemýšlejí jinak. Stejně tak je podle Vasudevové³⁶ vzorek příliš malý na to, aby bylo na jeho základě možné činit závěry o morální orientaci a genderových rozdílech. Colbyová a Damon považují rozdíly mezi muži a ženami nalezenými Gilliganovou za intuitivní.³⁷ Nakonec téměř zcela chybí jasné stanovení pravidel pro kategorizaci odpovědí respondenta, zvláště jedná-li se o data v podobě objasňování, diskutování abstraktních otázek apod. Kohlberg nabídl tři skórovací schémata, zatímco Gilliganová stěží jedno.³⁸ Vasudevová stručně vystihuje, co na Gilliganové práci popouzí ostatní vědce: „... *propast mezi slabými daty a silnými tvrzeními...* ...Zdá se, že nejvíce hodnotným přispěním jejich výzkumu je návrh ostatním výzkumníkům, jaké otázky by si měli klást v empirických výzkumech.“³⁹

5.2 Mužská a ženská morálka?

Druhým bodem kritiky, částečně zmíněné už v rámci diskuse o metodologických nedostacích, je autorčino pojetí mužské a ženské morálky. Poté, co Gilliganová⁴⁰ publikovala své myšlenky o typicky mužské morálce spravedlnosti a typicky ženské morálce péče, bylo zcela na místě tato tvrzení empiricky prověřit a statisticky doložit. Původní poměrně striktní rozdělení mužské a ženské morálky „upřesnila“, když spolu se svými spolupracovnicemi empiricky doložila, že morálka spravedlnosti je převážně mužská, zatímco morálka péče je převážně ženská.⁴¹

V dalších výzkumech se Gilliganová vyjadřuje ještě umírněněji, i když stále do určité míry trvá

32 Anne COLBY – William DAMON, Listening to a different voice: A review of Gilligan's In a different voice, in *Moral Development: A Compendium. Volume 6: Caring Voices and Women's Moral Frames: Gilligan's View*, ed. Bill PUKA, New York: Garland Pub, 1994, s. 275.

33 Srov. Zella LURIA, A methodological critique, *Sign* 2/1986, s. 319.

34 Srov. Jyotsna VASUDEV, Sex differences in morality and moral orientation: A discussion of the Gilligan and Attanucci study, *Merrill-Palmer Quarterly* 3/1988, s. 242.

35 Srov. Zella LURIA, A methodological critique, *Sign* 2/1986, s. 318.

36 Srov. Jyotsna VASUDEV, Sex differences in morality and moral orientation: A discussion of the Gilligan and Attanucci study, *Merrill-Palmer Quarterly* 3/1988, s. 241.

37 Anne COLBY – William DAMON, Listening to a different voice: A review of Gilligan's In a different voice, in *Moral Development. A Compendium. Volume 6: Caring Voices and Women's Moral Frames: Gilligan's View*, ed. Bill PUKA, New York: Garland Pub, 1994, s. 281.

38 Srov. Zella LURIA, A methodological critique, *Sign* 2/1986, s. 317.

39 Jyotsna VASUDEV, Sex differences in morality and moral orientation: A discussion of the Gilligan and Attanucci study, *Merrill-Palmer Quarterly* 3/1988, s. 241.

40 Srov. Carol GILLIGAN, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, 1982, s. 1–184.

41 Srov. Carol GILLIGAN – Sharry LANGDALE – Nona Plessner LYONS, *The Contribution of Women's Thought to Developmental Theory: The Elimination of Sex Bias in Moral Development Research and Education*, Cambridge: Reports-Research/Technical. Harvard University, 1982, s. 13.

na mužsko–ženském pojetí. Společně s Attanucci⁴² prezentuje svá výzkumná zjištění, že spravedlnost i péče jsou součástí lidského přemýšlení o morálních dilematech z reálného života, ale lidé tíhnou k tomu pohlížet na morální problém více prostřednictvím jedné orientace, zatímco druhá bývá v jejich rozhodování upozaděna. Muži i ženy používají obě dvě orientace, žena však podle autorek pohlíží na dilemata spíše optikou péče, muž spíše optikou spravedlnosti.

Gilliganová i přes veškerou kritiku zůstala přesvědčena o tom, že v každém člověku existují dva morální hlasy: „*Jeden hlas mluví o propojenosti, nezraňování, péči a citlivosti; a jeden mluví o rovnosti, vzájemnosti, spravedlnosti a právech.*“⁴³ Jeden z těchto hlasů má vždy tendenci převládat. Ačkoli tato převaha není podle Gilliganové genderově specifická, je s genderem spjatá.

Vědci pokračující ve výzkumu zahrnuli kromě genderu respondenta i další proměnné jako např. předkládaný typ dilematu, časovým odstup hodnoceného dilematu, gender protagonisty příběhu atd. Přicházejí s téměř rozporuplnými závěry v závislosti na tom, jakou teorii konkrétní výzkumník favorizuje, jaké výzkumné metody používá a jak statisticky zpracovává svá data. Kupříkladu Donenberg a Hoffman došli k jiným závěrům v závislosti na použité metodě.⁴⁴ Pokud byla použita skórovací metoda podle Lyonsové,⁴⁵ pak dívky skutečně vykazovaly větší orientaci na péči, avšak chlapci byli orientovaní rovnoměrně jak na péči, tak na spravedlnost. Pokud však byla použita Kohlbergova metoda, pak rodové rozdíly nebyly nalezeny, stejně jako pohlaví protagonisty v rámci Heintzova dilematu nemělo vliv na morální usuzování respondenta.⁴⁶

Walker⁴⁷ se přiklání k názoru, že při výzkumu mravního usuzování je podstatné kontrolovat ostatní proměnné. Studie nacházející rozdíly v mravním usuzování mužů a žen podle něho ve skutečnosti zaměňují pohlaví za úroveň vzdělání a zaměstnání.

Problém v odlišnostech mezi jednotlivci možná tkví už v samotném pojmu „morální“. Jak poukázala Brownová,⁴⁸ morální problém může být pro každého něco jiného. Podle Walkera a jeho spolupracovníků⁴⁹ tkví jediná reálná odlišnost mezi mužským a ženským pojetím v samotných tématech, které vnímají a předkládají jako morálně dilematické. To znamená, že každému pohlaví se zdá být morálně dilematické něco jiného. Ženy přicházely častěji s osobními a na vztahy orientovanými dilematy z vlastního života. Tato dilemata pak vyvolávají více orientaci na péči než jiný typ dilemat.⁵⁰ Podle Walkera⁵¹ nelze říci, že jedna orientace je mužská a druhá ženská. Genderové rozdíly mezi pohlavími sice existují, avšak nejsou tak pervazivní, jak Gilliganová předpokládala.⁵² Pro obě pohlaví však platí, že osobní vztahové problémy evokují orientaci na péči.

Jiné výzkumy na druhou stranu popírají jakoukoli souvislost mezi morální orientací a genderem. Souhrnná studie Jaffeeové a Hydeové,⁵³ koncipovaná jako metaanalýza 113 dílčích studií zabývajících se morální orientací, nepotvrdila propojenost morální orientace s genderem, ačkoli

42 Srov. Carol GILLIGAN – Jane ATTANUCCI, Two moral orientations: Gender differences and similarities, *Merrill-Palmer Quarterly* 3/1988, s. 132.

43 Carol GILLIGAN, Mapping the moral domain: New images of self in relationship, *Cross Currents* 1/1989, s. 54.

44 Srov. Geri R. DONENBERG – Lois W. HOFFMAN, Gender differences in moral development, *Sex Roles* 11-12/1988, s. 714–715.

45 Srov. Nona Plessner LYONS, Two perspectives: On self, relationships and morality, *Harvard Educational Review* 2/1983, s. 143–145.

46 Srov. Geri R. DONENBERG – Lois W. HOFFMAN, Gender differences in moral development, *Sex Roles* 11-12/1988, s. 712–713.

47 Srov. Lawrence J. WALKER, Sex differences in the development of moral reasoning: A critical review, *Child Development* 3/1984, s. 677.

48 Srov. Lyn M. BROWN, When is a moral problem not a moral problem? in *Moral Development. A Compendium. Volume 6: Caring Voices and Women's Moral Frames: Gilligan's View*, ed. Bill PUKA, New York: Garland Pub, 1994, s. 144.

49 Srov. Lawrence J. WALKER – Brian de VRIES – Shelley D. TREVETHAN, Moral stages and moral orientations in real-life and hypothetical dilemmas, *Child Development* 3/1987, s. 842.

50 Tamtéž, s. 855–856.

51 Srov. Lawrence J. WALKER, A longitudinal study of moral reasoning, *Child Development* 1/1989, s. 165.

52 Srov. Michael W. PRATT – Gail GOLDING – William HUNTER – Rosemarie SAMPSON, Sex differences in adult moral orientations, *Journal of Personality* 2/1988, s. 373.

53 Srov. Sara JAFFEE – Janet Shibley HYDE, Gender differences in moral orientation: A metaanalysis. *Psychological Bulletin* 5/2000, s. 720.

existenci odlišných morálních orientací uznává.

Vidíme, že výzkumná zjištění jsou velmi protichůdná. Ukazuje se však, že rozdíly v mravním usuzování jednotlivců mohou být odvislé od řady jiných příčin, než jen od pohlaví respondenta (např. od povahy uvažovaného morálního dilematu). Závěrem je možné říci, že existence vyhraněných rozdílů mezi muži a ženami v otázce mravního usuzování nebyla prokázána, byť výzkumy jisté poznatky o podobách ženského a mužského usuzování přinesly.

5.3 Jedna nebo dvě morálky?

Morálka péče či morální orientace na péči si musela vedle morálky spravedlnosti nejdříve obhájit své místo. Nebyla to sice snadná cesta, ale dnes je její existence obecně přijímána.

Sama Gilliganová připouští koexistenci obou teorií (morálky spravedlnosti a morálky péče): „*Prožitky nerovnosti a vzájemné propojenosti... dávají vzniknout etice spravedlnosti a etice péče, dvěma ideálům lidského vztahu – vizi, že se mnou i s druhým bude zacházeno stejně, že přes rozdílnou moc budou věci spravedlivé; vizi, že všichni budou zapojeni a že se nikdo neocitne sám nebo nebude ublížen.*“⁵⁴ Odlišnost morálky spravedlnosti a morálky péče nespočívá v tom, že by jedna byla výhradně ženská a druhá výhradně mužská, ačkoli některé z citovaných výzkumů prokazují výraznější preference morální orientace na péči u žen.⁵⁵ Určitý typ diskutované dilematické situace se pak může vázat s jednou ze dvou morálních orientací. Morálka spravedlnosti je podle Gilliganové více kontextově nezávislá a její uvažování je více abstraktní a hypotetické. Morálka péče je pak více kontextově závislá, vycházející z reálné situace. Turiel⁵⁶ říká, že lidé orientovaní na spravedlnost jsou schopni více dekontextualizovat – tedy abstrahovat od situace. Naproti tomu podle Nunner-Winklerové⁵⁷ je zorientování se v kontextu situace předpokladem pro všechny konkrétní morální úsudky. Tedy nesouhlasí s tím, že by morálka péče byla více kontextově závislá, zatímco morálka spravedlnosti více univerzální.

Spolu s obhajováním existence morální orientace na péči a morální orientace na spravedlnost byly vypracovávány také postupy, jak tyto dvě orientace identifikovat.⁵⁸ Otázkou pro odbornou diskusi a výzkum je však spíše to, jak se tyto dvě morální orientace prolínají, doplňují, spoluutváří. Jedno možné řešení přináší Turiel.⁵⁹ Podle něho je v Kohlbergově teorii také zahrnut respekt k druhým. V konceptu spravedlnosti (*justice*) a férovosti (*fairness*) je obsažen způsob, jak zachovat lidské vztahy, aby v nich nebylo nikomu ubližováno. Podle Heldové⁶⁰ není těžké nalézt odlišnosti mezi oběma přístupy, ale přílišná integrace by podle ní mohla setřít opodstatněné rozdíly mezi oběma přístupy. Smysluplné prolnutí obou přístupů však považuje za nevyřešenou úlohu: „... adekvátní a komplexní morální teorie bude muset zahrnovat – kromě mnoha dalších myšlenek –

54 Carol GILLIGAN, *Jiným hlasem*, Praha: Portál, 2001, s. 87.

55 Srov. Michael W. PRATT – Gail GOLDING – William HUNTER – Rosemarie SAMPSON, Sex differences in adult moral orientations, *Journal of Personality* 2/1988, s. 373; dále srov. Lawrence J. WALKER – Brian de VRIES – Shelley D. TREVETHAN, Moral stages and moral orientations in real-life and hypothetical dilemmas, *Child Development* 3/1987, s. 842.

56 Srov. Elliot TURIEL, The development of morality, in *Handbook of Child Psychology*, ed. Richard. M. LERNER, Hoboken, N.J.: John Wiley, 2006, s. 808.

57 Srov. Gertrud NUNNER-WINKLER, Two moralities? A critical discussion of an ethic of care and responsibility versus an ethic of rights and justice, in *Moral Development. A Compendium. Volume 6: Caring Voices and Women's Moral Frames: Gilligan's View*, ed. Bill PUKA, New York: Garland Pub, 1994, s. 264.

58 Srov. Lyn M. BROWN – Mark B. TAPPAN – Carol GILLIGAN – Barbara A. MILLER – Dianne E. ARGYRIS, Reading for self and moral voice: A method for interpreting narratives of real-life moral conflict and choice, in *Moral Development. A Compendium. Volume 6: Caring Voices and Women's Moral Frames: Gilligan's View*, ed. Bill PUKA, New York: Garland Pub, 1994, s. 166–174; dále srov. Nona Plessner LYONS, Two perspectives: On self, relationships and morality, *Harvard Educational Review* 2/1983, s. 143–145.

59 Srov. Elliot TURIEL, The development of morality, in *Handbook of Child Psychology*, ed. Richard. M. LERNER, Hoboken, N.J.: John Wiley, 2006, s. 807.

60 Srov. Virginia HELD, *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*, New York: Oxford University Press, 2006, s. 15–16.

myšlenky jak etiky péče, tak i etiky spravedlnosti, a nikoli, že by jeden z těchto přístupů mohl být včleněn do druhého takovým způsobem, že by byl s to poskytnout základ pro soudy, s nimiž se typicky setkáváme v druhém z nich. Rovnoměrně distribuovaná péče není nutně lepší péče, nýbrž je to péče spravedlivější. A humánní spravedlnost není nutně lepší spravedlnost, nýbrž je to spravedlnost s větší péčí... .. Jak ale propojit péči a spravedlnost, aniž by nám unikly ze zřetele jejich odlišné priority? To je nevyřešená úloha, s níž se musíme ještě vypořádat.“⁶¹

Morálka péče a morálka spravedlnosti vedle sebe koexistují jako dvě plně uznané teorie. Stejně jako nevystačíme s morálkou spravedlnosti ve všech situacích (někdy prostě nelze zvolit stoprocentně spravedlivé řešení), tak ani morálka péče nepostihne všechny dilematické momenty. Otázkou k zamyšlení zůstává, jak dochází k prolínání přístupu spravedlivého a přístupu pečujícího, a ve kterých místech těchto teorií nazýváme tutéž věc odlišnými pojmy. Stejně jako je obtížné vymezit, co to vlastně je morálka, je i obtížné říci, co a jak má psychologie morálky zkoumat. Strípky výzkumných zjištění tvořily a stále tvoří mozaiku našich představ o fungování lidského morálního usuzování v každodenním životě.

Závěr

Tento příspěvek má za cíl představit práci Carol Gilliganové v širším kontextu psychologického výzkumu. Poučení z něho směřuje do dvou oblastí – k psychologii morálky a k metodologii. Gilliganová svou prací *In a Different Voice* a svým přístupem k morálce nabourala do té doby jediné existující paradigma na poli psychologie morálky. Byla to právě ona, kdo jako první zkoumal reálně žitá dilemata respondentů. Odkryla tím oblast morálky, která Kohlbergovi při použití hypotetických dilemat zůstala zastřena. Na těchto dvou teoriích se ukazuje to, co je patrné i v celé linii následujících výzkumů. Výsledky výzkumů, a můžeme říci obecně jakýchkoli, mohou být ovlivněny zvolenou metodou získávání dat, ale také jistým filozofickým přístupem k jejich interpretaci. Gilliganová se dopustila řady závažných metodologických chyb (nedostatečné popsání vzorku, absence kódovacího schématu, nejasné rozlišení citací respondenta a výzkumníkových teoretických spekulací, předpojatost až ideologie atd.), ve kterých by mohli najít poučení (nejen) studenti píšící svou první výzkumnou práci. Gilliganové původní práce je z vědeckého hlediska neuvěřitelně chaotická, nesystematická, přesto čtivá. Oslovuje tím, jak v ní nalézáme to, co sami známe ze svých životů. Kritika zásadních metodologických pochybení je na místě, přesto tato kniha dnes patří k základní literatuře. Gilliganová je považována za průkopnici nových myšlenek a přístupů na několika rovinách (vzpomeňme vedle psychologie morálky také gender studies, filozofii, etiku, sociologii atd.). V konečném důsledku kritiky přiměly nejen Gilliganovou, ale i Kohlberga přehodnotit, prověřit, přezkoumat či dokonce pozměnit své teorie. Výsledky navazujících výzkumů si leckdy navzájem protiřečí, avšak lze z nich vyvodit dva platné závěry:

- Je všeobecně uznáno, že vedle Kohlbergem započaté morálky spravedlnosti existuje také Gilliganovou objevená morálka péče.
- Nelze tvrdit, že by morálka péče byla výhradně záležitostí žen. Obecně přijímáno však je, že určitá témata se váží s jednou ze dvou morálních orientací (např. vztahová témata vyvolávají v respondentovi spíše orientaci na péči).

Gilliganová však není jenom *Jiným hlasem*, ve své práci přináší i další rozpracování, opětovné přezkoumávání, posun vlastních tvrzení, ale i celý filozofický proud etiky péče. Ten může psychologii nabídnout odpovědi na některé existenciální otázky po smyslu života, na stále se opakující

61 Srov. Virginia HELD, *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*, New York: Oxford University Press, 2006, s. 16.

otázku dobra a zla. Etika péče nabízí nové paradigma, v němž je vlastní já pojímáno jako propojené s ostatními, jako závislé (v pozitivním slova smyslu) na ostatních. Možná právě zde bychom mohli nalézt alternativu k silicímu individualismu a asertivitě dnešní doby.

Morálka péče – vznik, ohlasy a pokračování z pohledu psychologie morálky

Abstrakt

Zásadní předěl v pojetí psychologie morálky a v její metodologii znamenal Gilliganové výzkum žen zvažujících interrupci. Použitím dilematu z reálného života objevila novou oblast morálky. Gilliganové práce čelila značné metodologické kritice. Předpoklad, že existuje mužská a ženská morálka, nebyl dalšími výzkumy potvrzen. Obecně uznávány jsou však paralelně vedle sebe existující dvě morální orientace – na péči a na spravedlnost. Z tohoto základu vychází poměrně mladý filozofický proud etiky péče. Východiskem je perspektiva péče soustředící se na potřeby lidí, vylepšování skutečných vztahů a rozvíjení citlivosti vůči aktuální situaci.

Klíčová slova: Psychologie morálky, morálka péče, Carol Gilliganová, kritika, metodologie, morální orientace

Kontakt na autora

Mgr. et Mgr. Alena Pikhartová, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce

Kněžská 8, 370 01 České Budějovice

apikhartova@tf.jcu.cz